

Ermənilərin müsəlmanlara, xristianlara və yəhudilərə qarşı soyqırımı

NAXÇIVAN HADISƏLƏRİ

Mirzə Nəsrullah Əmirov və müavin Cəbbar Kələbərov və yeri bəzən seçidilər və bu gündən etibarən mühərribə qopdu...

BİRİNCİ MÜHƏRİBİN SURƏTİ - ZÜHURU

Martin 2-də (1918-ci ildə) axşam saat 5 radələrində səhər (Naxçıvan -X.I.) ermənilər tərəfindən bir araba silahları olduğu görən müsəlmanlar-arabənə saxlamaq istədikdə atışma oldu: Teymur Məşədi Hüseyn oğlu, Tağı bəy Kəngərli və iki erməni qətlə yetirdi...

Səhər ermənilər atışmanı eşitdikləri istehkamlardan müsəlman hissələrini bombardman etməyə başladılar. Müsəlmanlar da bunları qarşılayıb hər iki tərəfdən güllələr yağır kimi yağmağa başladı.

Martin 3-də sübhə bir saat qalmısa atışma dayansa da sübdən yeri ə davam etməkdəydi. Müsəlman toplanmış Əlvan və Qala məhəllələri cəbhələrindən erməni hissələrini bombardman edirdi.

Gecə erməni qoşununu hücum etməyə istədikdə müsəlmanlar tərəfindən atəşə tutulub bir qədər tələfat verildikdən sonra dala oturdular.

Martin 7-də erməni milli komitəsi yeni çarlı vəhşət və top bəklədiyi üçün müsəlmanları ağıdarsən sülh təklif etdi. Müsəlmanlar ise ermənilərin inco siyasətini başa düşməyib, onların sülh təkliflərinə inandırlıd.

Nehrəmli Hacı Molla İsmayıl bir əlində topaça, bir əlində Quran tutaraq qabaqda yürüyüb cihad edərək müsəlmanları heyəcənə gətirirdi. Həmin hücumda erməni Xalatoev binası tutularaq keyfi paton və silah ələ keçirdi. Sonra Cəbbar Poladovun (o da ermənidir -X.I.) binasına hücum oldu...

Erməni komitəsi sülhün 9-da hiylə işlədərək sülhün bəspasına nail oldu. Ancaq çox çəkmədən, sabahı gün, martın 10-da yeni vəhşət və top ələ edən ermənilər aramsız atəşlərə başladılar...

Martin 14-dən Şaxtaxta, Quraq və Nehrəm qəyələrindən 100-ə qədər adam imdadna çatdı...

Martin 15-də axşam saat 11 radələrində Maku sərđarı Murtuzaqulu xan erməni milli komitəsinə və müsəlmanlardan Cəfərqulu xanın adına məktub yazaraq barmışqı təklif etdi, əks halda cəzaladlandırılacağını bildirdi.

Ermənilər bu məktuba etina etməyib mühərribən siddətlənməyənə dextə fikir verdi.

Martin 18-də erməni toplaı cə caminin minaresini atəşə alıb böyük bir atışma oldu.

Şərur tərəfdən bir qəç müsəläh adamlar Məşədi Əsgər Həməzyev sərkərdəsi ilə Naxçıvana tərəf gəldikdə Qaraxanbəyli ermənilərin atəşinə düşürək gən çəkliməyə məcbur oldular.

Ərkən hərbi fəvriyyə ilə Kəlbəbəli Onuc Məşədi Salvan oğlu tərəfindən 3 nəfər müsəlman casusu (ermənilərə casusluq edən müsəlman -X.I.) güllələndi.

Martin 20-də müsəlman toplaı ermənilər yaşayın Qaraxanlı köyünü bombardmana bağladı.

Martin 20-də sülhün emələ gəl-

meşi müəahidə olunurdu...

Martin 21-də gecədən iki saat keçmiş erməni dəstəsi Xoşlu məhəlləsinə hücum edib oranı işğal etdilər. Cəfərqulu xan və qeyrilərin imzasıyla martın 22-də Maku sərđarına müəahidə olundu, o da ermənilərə məktub göndərdi, yene faydasız olmadı...

Martin 26-da Milli Komitə İslamda Fatimə xan Naxçıvanskiy ermən hərbi rəisi, Hacı Mehdi Bağırov rəis müəavini seçidilər...

Martin 31-də Milli Komitədə Əlinəcəvan nəhiyəsində bulunan müsəlman köyünə Əlinəcəvan, Qızılca, Saltax, Noruşən, Xoşkeç erməni qüvvəsi tərəfindən (saldırılaraq) işğal edilib yandırılınan və müsəlmanları qətlə və qarətə düçar olub qaçmalar xəbərləri alındı. Müsəlman qüvvəsinin isə Qaraxanbəyli erməni kəndini mənasızraya alıb atəşə tutması və 25 nəfər itki verməsi bildirildi...

April 10-da Əkbər xan Naxçıvanskiy Tiflisdə Maku tarixi ilə Naxçıvana 149 İran tüləngçisi ilə vərid oldu. Ertəsi gün Milli Komitəyə gəlib Maku xanının 60 minlik ordusu ilə yardım etməsi və bunun müəahidə Naxçıvanı ona tabe olması təklifi qətdirdi. Milli Komitə isə İqbalşəslətina adına və digəri Seyfəddin xan adına məktublar yazaraq bu təklifi müəahidə ilə öz suallarını göndərdi.

April 13-də sülh bəspə olundu və İrevandan Əli xan Makinski və Hacı Rza da sülh yazılmaq məqsədilə Naxçıvana vərid oldular. Osməni tərəfdən də bir zərfləndi. Xəbərdə Ənvər paşanın əmri ilə 25 min süvət və ərəxsənə piyada olmaq üzrə türk əsgərinin İqdıra tərəf hərəkət etməsi bildirildi. Deyəldiri ki, bu əsgər Ərzurum, Trabzon və Xoy üzərindən hərəkətə bulunur. Bu xəbər müsəlmanlarda ruh yüksəkliyi yaratdı.

April 14-də Seyfəddin xan tərəfdən cəloylan Qafqaz yürüşü barədə göndərilən xəbəri müəahidə təklifi Nehrəmli Kərbəlayi Muxtar onları izləmək üçün Dərəşəm tapələri (Araz کنارında Nehrəm tapələri) on mühümərlərinin biri tutmaq əmri verdi. Nehrəm və Təzəkend qəyələrində bir ayroplanın (uçqanın) dövr edib İrana tərəf uçması haqda da məlumat gəldi.

April 15-də hava gəmisinin Culla tərəfindən İrevan tərifinə teyr etməliyi (uçması) -X.I.) müəahidə olundu. Osməni sərkərdəsi Bekir Sadiq əfəndi tərəfindən Milli Komitə sədis Mirzə Nəsrullah Əmirov namına bir məktub alındı. Məktub naxçıvanlıların Osməniyyə müəahidəinə cavab olaraq yazılacağı və məktubunda türk qüvvələri yetişməkdə müəahidəni qəvət etmək tövsiyəsi olunurdu.

April 16-da müəahidə qılıb yaradıldığı təqdirdə Cəfərqulu xan kəllətilə gəherdən çıxıb Makuya hərəkət etmək fikrində bulunduydu.

zaman camaat tərəfindən imtina olundu. (Mənbədən ələ məlum olur ki, Cəfərqulu xan ermənilərin gələcək planlarını bildiyi üçün Naxçıvanı satıb İrana keçmək istəyimiş... -X.I.) Osməni qüvvəsinin Makuya və Qafqazın xəbə nöqlərinə yetişməyə vəhşət müəahidədən alındı. Maku sərđarının tərəfindən Qarəçüq tərliqə müsəlmanlara göndərilən top məmurlərinin atəş edilməsi xəbəri çatdı. Əlavə olaraq müsəlman toplaıların da sərđar tərəfindən alınması əhalini dextə yas və ələmə düçar qıldı.

April 26-da Ərkən-hərb rəisi Rəhim xan Milli Komitə sədrə Əmirövla sədrlik üstündə müəahidəyə başladı və Rəhim xan hökuməti buraxıb evinə gətdi. [Qeyd 1: Qərbə buraxırsız ki, sabahı gün onun Erməni Milli Komitəsinin rəisi bəspədir və islam mülkətinin hüquqlarını onlara tanıtıdı (?). ... Qeyd 2: Mənbə onu da qeyd ediri ki, xəz-tex türklərin gəlmə xəbəri dolaşmış və bu xəbəri ermənilər müsəlmanları yoxlamaq məqsədilə ortaya atmışlar -X.I.]

Mayın 3-də Osməni paşalarının Qızılobğa gəlib Naxçıvan müsəlman nümayəndələri ilə didardə bulunmaq xəbəri məktubla Müsəlman Milli Komitəsinə yetirildikdə müsəlmanlara böyük fəxr üz verdi...

Milət xəli Rəhim xan bu xəbəri eşitcək tab gətiməyib erməni tərəfinə gedərək orana yetirdi. Nəticədə saat 2-ə Xarazyan bir səfrə qəşən ilə təbli vura-vura Qaraxanbəyli köyünə yürüş etdi. Ve oradan Cullıya hərəkət etdi...

24 mayda Naxçıvan və həvalsiz komandanı Xəli bəy tərəfindən teyqram alındı: teyqrafin məzmununu Osməni qəhrəman əsgərlərinin musiqi dəstəsi ilə Tiflisə oxlatılması və Göyce qəli ətrafına cam olmasının erməni qüvvəsinin Osməni qüvvələri tərəfindən münasirə olunması, Fransa və İngiltərənin dəvəyə qəşməsi, erməni baş komandanı Naxçıvanı bəspə və edavətən çoxluğundan özünü həlak etməsi, Salsamin cəloylandır təmizlənməsi idi. Həmin gün Maku tarixli Osməni qüvvəsinin Şaxtaxtına yürüş etməsi xəbəri alındı.

26 mayda Xanlıqın kəndinin ermənilərinin Xəli bəy təslim olmaq

və Şaxtaxtda üç nəfər müsəlman xainlərinin edam olunması xəbəri çatdı.

30 may, Türkiyə komandanı Xəli bəy Şaxtaxtda sülh bərdədarlığı məqsədilə Xarazyanı və sədr-məcəlis Mehdiqulu xan Diyarbəkirini çaqırdı.

3 İyun, Xəbər çıxdı ki, Tebrizdə xətrəfində sosial-əməlakat firqəsi əksəriyyə və tiffən ilə İngilis dövlətinə tabe olub, Osməni qoşununu ələyinə yürüş qətdir dəvə edir. Şaxtaxtda bir qədər Osməni qoşunu meydanı-hərbə yürüş edibdir, Gəncə tərəfdən altı minə yaxın müsəlman qoşununun Axla kəndinə yetişmək xəbəri də çatdı...

İyunun 6-da saat 7 radələrində türk zabıtları qatarla Naxçıvana çatdı. Topçubaş Hüsni bəy, Həlim bəy və Şükrü bəy bir erməni zabıtə faytona əyləşib şəhərə gəldikdə Baylar ağa Kəngərlikinin evində əyləndilər.

İyunun 8-də türk əsgərlərinin irəliləşinə mane olmaq məqsədilə bölgəyə tərəf hərəkət edən Andronikin qüvvələri yollar, körpüləri, tünəlləri dağıtmaq başladı.

Sonrakı günlərdə Andronik Araz kəpöstünü dağıtmış, Yayıcı kəpöstünü çalıb və qarət etməsi, daha sonra bölgənin başqa yaşayış məntəqəsinə də bu cür fəlakətlərin düşməsi xəbərləri qeyd əlmirdi.

25-30 avqust. İrevan müsəlmanları tam təhliyyə olubdu Gümrüyyə, Ələqədər və Naxçıvana fərar etdilər.

31 avqust. Dərələğiz məhəllində, Culla, Martink və Hakaza köyünləri tərəfindən Andronik və Yəpəpən dəstələri cam olub müsəlman köyünə yürüş edib atəşə tutmaq haqda xəbərlər alındı. Naxçıvan məhəllində 4-cü nəhiyədə ermənilərin Büst, Barədəç, Gal və Hakaza köyünlərində cam ovlub toplanmaqları məlum oldu.

1 sentyabr. Qövlü ord komandanı Kazım paşa (yeşin ki, Kazım Qarabəkir paşa -X.I.) saat 4 radələrində Naxçıvandan Tebrizə yollandı.

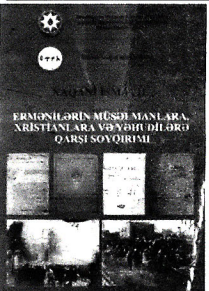
Bələdiyyə rəisi Rəhim xan 9 sentyabrda hökumət tərəfindən tərk olunub yərinə Hacı Məhəmməd Bakırov cənaib təyini əldirdi.

12 sentyabr. Bu gün 9-cu firqə (yeşin ki, Osməni qüvvəsi -X.I.) Tebrizə yürüş etdi.

Bundan sonra Birleşmiş Qüvvələrin (Antantın) təslibə Türk Ordusu Qafqazın, o cümlədən 1918-ci il səfər ayının 24-də (sentyabrın 24-də) Naxçıvanı tərk etdi. Bundan əsdlənən yerli xalq ayın 19-da Araz-Türk hökumətinin yaradıldığını bildirdi. Bu hökumətin hərbi naziri sonralar Qars hökumətinin başçısı olacaq İbrahim ağa idi.

Bundan sonrakı dövr İngiltərənin, Ümmənin, Birleşmiş Qüvvələrin kölgəsinə gəlmə erməni hərbi birleşmələrinin, Andronikin və ələca d Ararat Respublikasının bölgəyə, o cümlədən Naxçıvan müsəlmanlarına xan uddurma dövrü və hətta 5 may 1919-cu ildə Naxçıvanda zorla erməni hökuməti qurulan dövrü kimi səciyələndirilir. Mayın 5-də İngiltərə gənəralı Doynerin müşayəti ilə gənlər-Naxçıvana təyini ədliən yeri-erməni gənəral-qəbətətor Xaytsov və bir qisim erməni məmurları Naxçıvanı əzərbaycani rəhbərliyini iştirakı ilə bu təyinatı bəyan etdilər. Xaytsov bu qərarın İngiltərənin əmri ilə həyata keçirildiyini və guya hər iki tərəf üçün sülh yazılmaq məqsədli daşıldığını söyləyirdi...

(Ardı var)

(Qövlə ötan sayarınımızda)

Bir uzaqgörənlik və bizlərə təlimat...

1918-1921-ci illərdəki Naxçıvan olaylarına təfsilatı ilə aydınliq gətirmədən öncə o dövr hadisələrinin önündə olan Mirzə Bağır Əliyevin anılarına diqqət edək:

"ƏZNƏBÜRT HADİSƏSİ"

1918 sənyə-miladi yanvarın 17-də Əznəbürt qəyəsindən ermənilər müsəlmanları üzərinə hücum edib 22 nəfər müsəlman övət və kişiləri qətlə yetirdilər.

İşbu xəbər Naxçıvan müsəlmanlarına çatdıqda Naxçıvan ermənilərindən qatilləri verilmişni tələb etdilər.

Sonra ermənilər də bildiri ki, guya Cəhriq köyünün müsəlmanları Demirzadənin və Şəx Məhəmməd köylərinin ermənilərindən 2 nəfəri tutub öldürüblər.

Üzeyd (qəza -X.I.) komissan İbrahim Qədimov bir qəç süvərinin müşayətillə həmin köylərə gedib aradıqda ermənilər tərəfindən verilən xəbər yalana çıxdıq.

Müsəlman milli komitə 1 rəhbərliyi ittişta (istəla -X.I.) iliyi üçün 1918 -ci il martın 2-də İni sədr-